Vrijzinnigheid als brede onderstroom

Wibren van der Burg

Het vrijzinnige politieke gedachtegoed mag zich de laatste tijd in een nieuwe belangstelling verheugen. Door Meine Henk Klijnsma (***Waterstof*** juni 2007) en anderen wordt zelfs de vorming bepleit van een vrijzinnige partij: een heroprichting van de vooroorlogse Vrijzinnig-Democratische Bond. Vrijzinnigen uit D66, GroenLinks, PvdA en VVD zouden daartoe moeten samengaan.

Dit is een opmerkelijke omslag. Toen ik een paar jaar geleden mijn boek ***Over religie, moraal en politiek. Een vrijzinnig alternatief*** schreef, heb ik lang geworsteld met de vertaling van het Engelse begrip ***'liberal'***Liberaal wordt door mijn studenten altijd uitsluitend geassocieerd met de VVD, en vrijzinnig was destijds (buiten de kerkelijke betekenis) vrijwel alleen maar in gebruik bij D66 en de Jonge Democraten (de enige politieke groepering die zich in haar beginselprogramma expliciet als vrijzinnig betitelde). De doorslag gaf voor mij het feit dat Femke Halsema net in haar artikel ***'Vrijzinnig Links***(***De Helling*** zomer 2004) het begrip ook binnen GroenLinks had gelanceerd, en dat de PvdA in zijn nieuwe beginselprogramma sprak over een vrijzinnige moraal. In mijn boek (p. 126) destilleerde ik uit beide beginselprogramma's en Halsema's artikel het volgende beeld van politieke vrijzinnigheid:

"Politieke vrijzinnigheid wordt gekenmerkt door een open en ondogmatische opstelling, door pragmatisme, door inhoudelijke waarden als individuele zelfontplooiing, principiële gelijkwaardigheid en democratie. Burgers moeten de vrijheid hebben om hun leven in te richten zoals zij dat zelf willen, qua levensstijl, cultuur, godsdienst, seksualiteit en relaties. Verscheidenheid wordt positief gewaardeerd. De overheid moet die vrijheid en die verscheidenheid beschermen door de waarborgen van de democratische rechtsstaat, door grondrechten en door het bestrijden van discriminatie. Maar ze moet zich niet paternalistisch of moralistisch opstellen en zo min mogelijk ingrijpen in de individuele vrijheden van burgers."

Bij de VVD had ik destijds, tot mijn verbazing, de meeste moeite om actieve politici

te vinden die zich achter het vrijzinnige vaandel schaarden. Terwijl in de VVD de vrijzinnige vleugel altijd sterk is geweest en vaak ook de overhand heeft gehad, bleken er op dat moment nog nauwelijks VVD'ers over in Den Haag die zich met het etiket sierden.

Dit alles is snel veranderd. De keerzijden van de populistische 'nieuwe politiek' en de scherpe taal tegenover minderheden werden steeds meer zichtbaar. De lijsttrekkerstrijd bij de VVD zette de populistische en conservatieve vleugel tegenover de links-liberale vleugel, waardoor ineens ook in de VVD het begrip vrijzinnig weer naar voren kwam. (Vermoedelijk om de Verdonk-vleugel niet te provoceren wordt het sindsdien overigens nog maar weinig gebruikt.) Bij de verkiezingen verloren de vrijzinniger groepen, en er kwam een kabinet met daarin naast het CDA de ChristenUnie. Veel mensen werden zich hierdoor bewust van de kwetsbaarheid van allerlei vrijzinnige verworvenheden en van de noodzaak om zich er actief voor in te zetten. Het is dus niet een onverdeeld positief teken dat er meer aandacht hiervoor is. De aanleiding is immers dat het vrijzinnige karakter van Nederland op het spel staat.

In dit licht is het begrijpelijk dat er gepleit wordt voor een bundeling van krachten in een nieuwe partij. Maar ik denk dat dit toch de verkeerde manier is om het vrijzinnige gedachtegoed politiek gestalte te geven. Daarvoor zijn twee redenen. De eerste is dat partijvorming onder deze noemer een te smalle basis is, omdat vrijzinnigen over veel wezenlijke thema's totaal verschillend denken. Vrijzinnigheid is geen grondslag voor een compleet politiek programma. Over het milieubeleid verschillen vrijzinnige VVD'ers en GroenLinksers ingrijpend, zoals ook over het sociaal-economisch beleid en het internationale beleid.

De tweede reden is dat het niet de effectiefste manier is om vrijzinnigheid in de politiek te versterken. Omdat slechts weinig kiezers vrijzinnige beginselen als belangrijkste factor bij het uitbrengen van hun stem zullen zien, is een nieuwe partij gedoemd een klein minderheidspartijtje te blijven. Beter is het daarom te proberen in álle partijen het vrijzinnig geluid te versterken. Bij D66 en GroenLinks staat de vrijzinnigheid op dit moment vrij sterk. Maar zowel in de Kamer als in regeringscoalities kan beleid alleen voldoende draagvlak krijgen als ook een of meer grote partijen (of invloedrijke groepen daarbinnen) erachter staan. Daarbij moet natuurlijk in de eerste plaats gedacht worden aan VVD en PvdA, de twee partijen die altijd een sterke vrijzinnige stroming hebben gekend. Maar ook bij partijen als CDA en SP is ruimte voor en behoefte aan versterking van de vrijzinnige elementen; denk aan de discussie bij de SP over meer interne

democratie. Zelfs de CU heeft, in vergelijking met de SGP en orthodox-religieuze partijen elders, in sommige opzichten vrijzinnige trekjes en heeft dus een tikje van de Nederlandse molen meegekregen.

De vrijzinnigheid is in Nederland niet zozeer een aparte politieke stroming als wel een herkenbare onderstroom die evenzeer het karakter van de hele Nederlandse samenleving heeft bepaald als bijvoorbeeld het calvinisme. Door de eeuwen heen heeft deze onderstroom invloed uitgeoefend op het Nederlandse geestesklimaat en op de politiek, van Erasmus en de Hollandse regenten tot Thorbecke. Dit heeft geleid tot typisch Nederlandse praktijken als de evenredige vertegenwoordiging die ook kleine groepen in het parlement een kans geeft, de ruime erkenning van gewetensbezwaren en het polderen waarbij geprobeerd wordt zoveel mogelijk iedereen bij een besluit te betrekken. Maar ook inhoudelijke specifiek-Nederlandse beleidskeuzes als het drugsbeleid, het euthanasiebeleid en de openstelling van het huwelijk voor homoparen komen uit deze traditie voort.

In tijden van crisis, snelle veranderingen en onzekerheid staat deze vrijzinnigheid altijd zwak en wint het populisme soms tijdelijk - denk aan de moord op de gebroeders De Witt. We zien dan ook nu weer een vlucht in orthodoxe zekerheden en nationale of religieuze identiteiten. Die identiteiten worden geconstrueerd door selectief te winkelen in de geschiedenis, zodat we nu vreemde discussies voeren over de Nederlandse identiteit en het joods-christelijke karakter ervan, naar keuze vervangen door vrijzinnigheid en Verlichting (Boris van der Ham op www.vrijzinnigalternatief.nl) of aangevuld met de islam (minister Vogelaar). Deze gekleurde constructie van identiteit kent zijn parallel in sommige jonge Marokkanen die in reactie op hun eigen onzekerheid en de voortdurende beledigingen en negatieve reacties een eigen Marokkaanse of moslimidentiteit proberen te construeren, waaraan ze een positief zelfbeeld kunnen ontlenen.

Het is daarom van groot belang dat er een tegenbeweging ontstaat die tegen de huidige populistische stroom ingaat. Maar die tegenbeweging zou aan kracht verliezen wanneer men zich zou richten op één partij. Ik heb de indruk dat de vrijzinnige onderstroom weer aan kracht begint te winnen, omdat men genoeg krijgt van het fundamentalisme en de onverdraagzaamheid van rechts. Het integratiebeleid van dit kabinet is bijvoorbeeld al een wereld van verschil met dat van het vorige. Waar het nu op aan komt, is die verandering te versterken ? in alle partijen en in de samenleving als geheel.

Wibren van der Burg is hoogleraar metajuridica aan de Universiteit van Tilburg en publiceerde in 2005 het boek Over religie, moraal en politiek. Een vrijzinnig alternatief (Kampen: Ten Have).